

НОВ ПРЕПИС НА СЛОВО ЗА ПРАВДАТА И НЕПРАВДАТА ОТ ПЕТЪР ЧЕРНОРИЗЕЦ

Грета СТОЯНОВА (Шумен)

Старобългарският писател Петър Черноризец от X век е известен като автор на поучителни слова и една молитва към Богородица. За него се предполага, че е живял непосредствено преди падането на Североизточна България под византийска власт (971 г.). Някои учени са на мнение, че поради съвпадението на термина и на личните имена Петър Черноризец е всъщност българският цар Петър I (927—969 г.), който в края на живота си е бил монах, а след смъртта си е канонизиран за светец. За пръв път през 1904 г. Е. В. Петухов издава едно от неговите съчинения — *Слово за поста*, с което се поставя и началото на изследването на неговото творчество в редица статии и монографии¹. В резултат на тези проучвания са установени следните пространни слова на Петър Черноризец:

¹ Петухов, Е. В. Материали и заметки из истории древней русской письменности. Изв. ОРЯС, 20; 4, с. 150 и сл.; Соболевский, А. И. Слова Петра Черноризца. — В: Известия отделения русского языка и словестности. 1908, Т. 13, кн. 3, Санкт-Петербург. Галковский Н. Борьба христианства с остатками язычества в Древней Руси. М., 1913, с. 142—163; Иванов, Й. Служби на св. цар Петър. — В: Български старини из Македония. С., 1931; Георгиев, Е. Преславската книжовна традиция. Петър Черноризец. — В: Литература на изострени творби в средновековна България. С., 1966; Ангелов, Б. Ст. Слова на Петър Черноризец. — В: Из старата българска, руска и сръбска литература. С., 1958; Димитров, П. Петър Черноризец. Старобългарска литература. Кн. 21, 1987; Димитров, П. Цар Петър I. В-к Плиска, Мадара, Преслав от 08.12.1980; Павлова, Р. За творчеството на Петър Черноризец. Старобългарска литература, 1991, кн. 25—26; Павлова Р. Петър Черноризец. Старобългарски писател от X век. Кирило-Методиевски студии, кн. 9, София, 1994; Тихова, М. Към синтаксиса на словата на Петър Черноризец. — В: Преславска книжовна школа. 1995, С. Т. 1, с. 297—300; Димитров, П. Петър Черноризец. Шумен, 1995. Стоянова, Г. Медиевистични изследвания. В памет на Пейо Димитров. Шумен, 1996, с. 155—156 и др.

Петра недостойнаго съказание о постѣх и о молитвѣх оустава церковьнаго;
 Поучение о спасении душевнѣхъ;
 Слово св. Петра черноризца о временнѣхъ житиѣхъ;
 Слово Петра нѣкояго о супротивъхъ всѣхъ;
 Слово Петра черноризца о житии селѣхъ;
 Слово Петра черноризца на богатѣхъ и оубогѣхъ.

Всѣщност броят на цитираните по-горе слова е доста по-голям². Според Р. Павлова³ те се разделят на три групи: *пространни творби*, които са най-ранни; *кратки слова*, получени чрез извличане от пространните; *компилирани слова* — получени чрез заемане на откъси от пространните и кратките съчинения, чрез прибавяне на текст от други произведения или на пасажии и др. Словата на Петър Черноризец се откриват в състава на различни кодекси — в сборници със смесен състав, в разширения Пролог, в Чети-минеите, в Измарагда и в Златоуста.

Електронно представената част от ръкописната сбирка на Троицко-Сергиевата лавра в интернет (<http://www.stsl.ru/>) даде възможност да се намери още един препис от словата на Петър Черноризец. Става въпрос за *Слово за правдата и неправдата*, което обикновено е поместено в Измарагда от втора редакция като глава 135 (понякога 136). Измарагдовият вариант от своя страна е получен чрез обработка на проложния вариант на същото *Слово за правдата и неправдата*, което е извадка от пространното *Слово за всяко съпротивление*⁴. Новият препис се намира в ръкопис № 203. (1574), Измарагд от втора редакция, от нач. XVI век, (полуустав, 268 листа), на л. 206 и 207, като отделна глава, под № 135: (рлѣ Слово стѣхъ вѣдѣхъ. ѡ правдѣхъ и ѡ неправдѣхъ: Начало: Оубѡ прѣвѣхъ вѣдѣхъ правда, бѣхъ стѣтворена въ члѣхъхъ. потомъ же ѡ неприазни надѣхъства...). Известните досега преписи на това *Слово за правдата и неправдата* са общо 29:

1. Руски пролог от XIII—XIV в., мартеноско полугодие (на 26 април), РНБ, в сбирката на М. П. Погодин, № 60 (Пог. 60)⁵.

² Павлова, Р. Петър Черноризец. Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. III (П-С), С., 2003, с. 142. Виж също и статията на Иван Марчевски, в която се предлага опит за атрибуция на още две слова на Петър Черноризец: **Марчевски, Ив.** Словата на Петър Черноризец. Атрибуция и анализ. — В: Палеобалканистика и старобългаристика. Втори есенни международни четения „Професор Иван Гълъбов“. Велико Търново, 2001, с. 87—99.

³ Там там.

⁴ Виж: Павлова, Р. Петър Черноризец. Старобългарски писател от X век. Кирило-Методиевски студии. Кн. 9., С., 1994, с. 81.

⁵ Преписите, посочени тук от № 1 до № 27 включително, са цитирани по изданието на Павлова, Р. Петър Черноризец. Старобългарски писател от X век. Кирило-Методиевски студии. Кн. 9., С., 1994, с. 263—267.

2. Руски пролог от първата половина на XIV в., мартенско полугодие, РГАДА, Типографска сбирка, № 179, фонд 381, №179 (6 април).
3. Руски пролог от първата половина на XIV в., мартенско полугодие, РГАДА, Типографска сбирка, № 173, Фонд 381, (173).
4. Руски пролог от първата половина на XIV в., мартенско полугодие, РГАДА, Типографска сбирка, № 174, Фонд 381 (6 април).
5. Руски пролог от XIV — XV в., мартенско полугодие, който се пази в РГАДА, в Типографската сбирка, № 171, Фонд 381 (6 април).
6. Руски пролог от XIV в., мартенско полугодие, който се пази в РНБ, Сбирката на Санктпетербургската духовна академия, Сигн. А I—264 (2 том). (6 април)
7. Руски пролог от втората половина на XIV век, мартенско полугодие, РГАДА, Типографска сбирка, № 169, Сигн. Фонд 381, № 169 (6 април).
8. Руски пролог от втората половина на XIV век, мартенско полугодие, РГАДА, Типографска сбирка, № 180. Фотд 381.
9. Руски пролог от втората половина на XIV в., мартенско полугодие, РГАДА, Типографска сбирка, № 178, Фонд 381 (6 април).
10. Руски пролог от втората половина на XIV в. мартенско полугодие, РГАДА, Типографска сбирка, № 170, Фонд 81 (6 април).
11. Руски пролог от 1383 г., мартенско полугодие, РГАДА, Типографска сбирка № 172, Фонд 381 (6 април).
12. Руски пролог от XIV—XV в., мартенско полугодие, РГАДА, Типографска сбирка, № 175, Фонд 381 (6 април).
13. Руски пролог от XIV—XV в., мартенско полугодие, БАН СПб., в сбирката на Архангелската духовна семинария, Сигн. Арх. Д-2 (6 април).
14. Руски пролог от XIV — XV в., мартенско полугодие, РГБ, сбирката на Рогожкото кладбище, № 511, Сигн. Фонд 247, № 511 (6 април).
15. Руски сборник от XV в. РНБ, сбирката на Кирило-Белозерската библиотека, Сигн. Кир.-Бел. 6/1083 (6 април).
16. Руски Измарагд, втора редакция, XV в., РНБ, сбирката на Ф.А. Толстой, Сигн. FI 209. (глава 136).
17. Руски Измарагд, втора редакция, XV в., РНБ, сбирката на Кирило-Белозерската библиотека, Сигн. Кир. — Бел. 38/1115 (глава 137).
18. Руски пролог от края на XV в., мартенско полугодие, Сбирката на М. П. Погодин, № 603, (6 април).
19. Руски Измарагд, втора редакция, от 1518 г., ГИМ, Синодална сбирка, Сигн. Синод. 765. (135).
20. Руски сборник от XVI в., РГБ, сбирката на В. М. Ундолски, № 575, Сигн. Фонд 310, № 575.

21. Руски пролог от XVI в., мартенско полугодие, БАН, СПб., Коргополската сбирка, № 154. Сигн. Коргоп. Собр. № 154. (6 април).
22. Руски пролог от XVI в., мартенско полугодие, БАН СПб., сбирката на Каликин, № 148. (6 април).
23. Макариев чети-миней от средата на XVI в. за м. април, ГИМ (Успенски комплект) Сигнатура: Синод. 993 (6 април) — 2 пъти го има — на л. 66.
24. Макариев чети-миней от средата на XVI в. за м. април, ГИМ (Успенски комплект) Сигнатура: Синод. 993 (6 април) — 2 пъти го има — на л. 101об.
25. Руски Измарагд, втора редакция, втората половина на XVI в., БАН СПб., в сбирката на А. И. Яцимирски, № 13, Сигн. 13.2.7. (глава 135).
26. Руски Измарагд, втора редакция, от XVI в., РНБ, в Соловецката бирка, Сигн.: Солов. 270/270. (глава 135).
27. Сръбски сборник от XVI в., Белградската библиотека, № 450, през 1941 г. е унищожен (от описа на Л. Стоянович, № 479/450).
28. *Izmaragd S.—Pb. RNB Pog.1016 (end 16th c.)*.
29. *Zlatoust Moskva RGB F.310 (Und.)541 (dated 1679)*⁶.

Ръкопис № 203, в който се открива новият препис на *Слово за правдата и неправдата*, няма описание, за разлика от останалите ръкописи, в цитираната интернет-страница. Посочва се само, че е много близък като съдържание до предходния по номер ръкопис № 202 от същата Троицко-Сергиева сбирка (*Заглавие: Книгы Измарагд рекомья. Глав 164, надписи и порядок теже, какия в предъид. № 202, небольшие изменения показаны там же. Впереди оглавление, первый лист коего утрачен.*)⁷. Причината за липса на опис за ръкопис № 203 вероятно се крие във факта, че той е определен като много близък до предходния ръкопис № 202. На практика липсата на подробно описание може би е причина преписът на *Словото за правдата и неправдата* от този ръкопис — № 203 да не попадне под вниманието на изследователите досега. В действителност, в началото на самия ръкопис № 203 е приложено съдържание по глави, написано от средновековен книжовник, което обаче се оказва непълно, тъй като липсва първият му лист.

⁶ Последни два преписа — № 28 и № 29 са издадени от У. Федер: Veder W. Peter the Monk On Conflict in Every Way (see Slavia ortodoksa. Ezik i kultura. Sofia 2003).

⁷ <http://www.stsl.ru/manuscripts/book.php?manuscript=203&col=1>.

От палеографска гледна точка, доколкото са възможни такива наблюдения от електронната версия, не могат да се открият характерни особености на преписа в ръкопис № 203, защото почеркът не предлага специфична ортография. Но преписът е важен, защото в по-голямата си част досегашните преписи на *Словото за правдата и неправдата* се намират предимно в пролози (досега са известни 17 преписа). Почти три пъти по-малко, са Измарагдовите преписи от т. нар. втора редакция, чийто представител е и коментираният ръкопис (6 преписи досега). Друга малка част се открива в сборници със смесено съдържание (3 преписа), в чети-минеи (2 преписа) и 1 препис в Златоуст.

Първоначалните текстологически съпоставки с другите публикувани досега⁸ Измарагдови преписи на *Слово за правдата и неправдата* показват, че преписът в ръкопис № 203 от Троицко-Сергиевата лавра е най-близък до преписа от РНБ, Пог. 1016 от XVI век (в някои случаи и до Пог. 1020, представен във вид на разночетения от Р. Павлова⁹).

Измарагдът, както е известно, е некалендарен сборник с устойчив състав, който в основната си част съдържа слова и поучения в духа на християнския морал и е предназначен за извънцърковно монашеско и светско четене¹⁰. Основни теми в словата от Измарагда са почитанието на книгите, семейният начин на живот, бита, човешките пороци, моралните аспекти на някои социални и обредни въпроси. Това определя и популярността и голямото разпространение на този вид сборник¹¹.

Според изследването на Б. М. Пудалов, а и на повечето от изследователите на проблема преди него — като В. А. Яковлев, Измарагдът се е формирал в руска писмена среда през XIV век на основата на корпус от поучителни хомилии — преводни византийски, оригинални южнославянски и староруски.

⁸ Виж: Павлова, Р. Петър Черноризец. Старобългарски писател от X век. Кирило-Методиевски студии. Кн. 9., С., 1994, с. 400—402, 403—404. За втория препис РНБ, Пог. 1016, виж публикацията и на У. Федер: Veder W. Peter the Monk On Conflict in Every Way (see Slavia ortodoksa. Ezik i kultura. Sofia 2003).

⁹ Виж: Павлова, Р. Петър Черноризец. Старобългарски писател от X век. Кирило-Методиевски студии. Кн. 9., С., 1994, с. 403—404.

¹⁰ Виж интернет страницата на Руската академия на науките, Института за руска литература (Пушкински дом) <http://www.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=3974>.

¹¹ Пудалов, Б. М. Сборник „Измарагд“ в древнерусской литературе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Санкт-Петербург, 1996, с. 3. <http://www.opentextnn.ru/history/istochnik/istXIII—XIX/?id=312>.

Известно е, че в традицията на Измарагда се открояват две редакции: първата¹², която се формира през втората половина на XIV век, включва 88 глави (т. е. 88 нравствено-поучителни слова), а втората, възникнала през XV век, съдържа 165 или 154 глави (т.е. слова). В първата му редакция са включени слова на автори като Йоан Златоуст, Василий Велики, Ефрем Сирий и др. Установено е, че *„фактически большинство поучений было написано и обработано южнославянскими и русскими книжниками (Климентом Охридским, Серапионом Владимирским, Иоанном (Ильей) и др.); многие произведения сборника анонимны.“*¹³.

Втората редакция на Измарагда, в която се открива и коментариите на препис на *Слово за правдата и неправдата*, се отличава съществено от първата (в нея не влизат 38 глави от първата редакция, а са добавени 115 нови). Според В. Яковлев втората редакция е *„совершенно свободную и сильно пополненную переделку первой. Причем изменения касаются не только расположения и пополнения составляющего сборник материала новыми главами, но и переделки текста самих слов, его составляющих; иногда эта переделка была сделана на основании источников слов, причем автор ее считал необходимым ближе держаться их текста“*¹⁴. Авторите, сред които са поместени и словата на

¹² Архетипът на най-древната редакция, според Пудалов, се е сформирал през втората половина и последната третина на XIV в. като обединение на два протосборника: „некалендарного четъего сборника для поучения мирян („пра-Измарагд“, гл. 1–70) и сборника канонических установлений и триодных гомилий, предназначенного для священников („проповеднический требник“, гл. 71–92). Внутри разделов заметно стремление сгруппировать статьи по тематике (например, поучения о „почитании книжном“, о „женах добрых и злых“ и т.п.), но принцип этот выдержан непоследовательно. Причина, видимо, в том, что статьи Измарагда посвящены, как правило, не только вынесенной в заглавие теме, но нескольким различным темам, зачастую слабо связанным между собой. Это осложнило тематический принцип композиции, и последовательность статей сборника определяется трудноуловимой ассоциативно-смысловой связью“. Пудалов, Б. М. Сборник „Измарагд“ в древнерусской литературе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Санкт-Петербург, 1996, с. 9. <http://www.opentextnn.ru/history/istochnik/istXIII–XIX/?id=312>.

¹³ Пудалов, Б. М. Сборник „Измарагд“ в древнерусской литературе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Санкт-Петербург, 1996, с. 3. <http://www.opentextnn.ru/history/istochnik/istXIII–XIX/?id=312>.

¹⁴ Яковлев, В. А. К литературной истории древнерусских сборников: Опыт исследования „Измарагда“. Одесса, 1893, с. 202.

старобългарския автор Петър Черноризец, са Йоан Златоуст, Василий Велики, св. Атанасий, св. Дионисий, Григорий Двоеслов, св. Ефрем, св. Анастасий — игумен Синайски, св. Нифонт, св. Антиох Велики, както и много анонимни слова, чиито автори са посочени като „свети отци“.

Във втората редакция на Измарагда са включени текстове, чието съдържание внушава необходимостта от милостиня, осъжда се несправедното богатство, призовава се към спазване на поста, припомня се Страшният съд, което се свързва с актуалността на очаквания край на света през XV век, когато изтича седемхилядната година от Сътворението на света, и др. Точно на този контекст хармонира като съдържание и *Слово за правдата и неправдата*. Интересен факт е, че във втората редакция на Измарагда се включват повече повествователни текстове — притчи, патерични разкази, като: гл. 29 — Притча о богатых, от българских книг; гл. 38 — Слово от патерика, яко не достоит от церкви итти егда поют; гл. 47 — Притча св. Варлама о трех друзех; гл. 53 — Слово от притчи, о наказании к родителем детем; гл. 60 — Слово о некоем блуднице, иже милостыню творя, а блуда не остави; гл. 102 — Слово о старце, иже молитвою с небесе сведе дождь; гл. 134 — Слово о некоем двою соседу шевцу; гл. 144 — Слово о тативем слепце; гл. 158 — Слово от Патерика о некоем игумене и др. Близкото обкръжение на *Слово за правдата и неправдата* в Троицкия препис от № 203 също е интересно: преди него са поместени като глава 133 — Слово св. Отец о временномъ житии, което тук е анонимно, но то също принадлежи на Петър Черноризец, и глава 134 — Слово о некоем двою соседу шевцу. След глава 135 — *Слово за правдата и неправдата*, където темата за праведния и за греховния начин на живот и за Божието наказание е основна, в Измарагда са поместени текстове, тематично обвързани с коментираното слово: гл. 136 — Слово о покаянии грешных и гл. 137 — Слово св. Ефрема о втором пришествии Божии.

В съдържанието конкретно на *Слово за правдата и неправдата* са вложени цитати от Псалом 7:15—17 и от Книга на пророк Исаия — 59 глава, които отразяват явната приемственост в *Словото* при разясняването на борбата между правдата и неправдата. Установените паралели с текста на *Слово за правдата и неправдата* водят до корекция на изказани вече мнения от Р. Павлова и П. Димитров. Според Р. Павлова¹⁵ правдата и неправдата са езически категории, които Петър Черноризец е натоварил с християнско съдържание, а П. Димитров¹⁶ в статията си от 1987 г. изказва

¹⁵ Павлова, Р. За творчеството на Петър Черноризец. — Старобългарска литература, кн. 25—26, 1991, с. 76.

¹⁶ Димитров, П. Петър Черноризец Старобългарска литература, 21, 1987, с. 46.

предположението, че „ако словото не бе подписано с името на Петър Черноризец, би могло да се твърди, че то преосмисля популярната приказка за правдата и неправдата“. Възможно е словото да наподобява фолклорни елементи, но по-съществено значение според мен има близостта с цялата 59 глава от Книгата на пророк Исай и по-специално с преките паралели на стихове 4, 6—7, 14—15, които се предлагат по-долу.

Слово стѣхъ шѣхъ . ѡ правдѣ и ѡ
неправдѣ

Оубѡ прѣвѣе вѣи правда, бѣмь сътворена въ члѣцѣхъ. потомже. ѡ неприазнина дѣкства. неправда вѣста и прѣаша члѣци неправдоу и вѣзлюбвиша и. а правдоу вѣставиша и. ѡверѣгоша ю. а правда вѣстави ја въ свои ходити коли. самовластѣнѣ въ есмѣхъ. своею колею погѣбваемь. вѣставльше въ правдоу злаа творимь. вѣдоуше истинноу нѣ не творимь еа. ажемь во и крадемь. вѣвидимь. вѣсоужаемь грѣхѣхъ чюжи. завидимь гравимь. по мѣздѣ соудимь. и многѣ инѣ неправдѣ дѣлемь. иже на пагѣвоу дѣшамь нашимь соутѣ. прѣаша во неправдоу члѣци ѡ дѣволевска оума. и вѣстави а правда ходити. въ свои воли. да погѣбѣноу" иакоже сѣ изволиша. всакъ во колею своею ли погѣбнеть. ли спсѣетъ еа. Самовластѣнѣ въ есмѣхъ. да иако что изволимь то творимь. ли рани ли моукоу вѣращемь себѣ. вѣста во на дѣвѣство влоудѣ. и погѣбѣ дѣвѣство. вѣста на чистотоу сквѣрна. а на кротость гнѣвѣ. и лютость. гордостѣ на смиренїе. и на любовь ненавистѣ. вѣста нестысотость на постѣ. а на трезвѣнїе пїаньство. вѣста вѣвида на братѣство. татѣ же и развои на тихость. а на мѣрдїе скоупость. вѣста на щедрость

Псалом 7

[Пс. 7:15] Ето, нечестивият зачена неправда, носи злоба и роди си лъжа.

[Пс. 7:16] Ров изрови, изкопа го дълбоко и падна в ямата, която приготви;

[Пс. 7:17] злобата му ще се обърне върху неговата глава, и злодействието му ще падне върху темето му,

Книга на пророк Исай

[59:1] Ето, ръката на Господа не се е скъсила, та да не може да спасява, и ухото Му не е натегнало, та да не може да слуша.

[59:2] Но беззаконията ви произведоха раздяла между вас и вашия Бог, и греховете ви отвръщат лицето Му от вас, за да не слуша.

[59:3] Защото ръцете ви са осквернени с кръв, и пръстите ви — с беззаконие; устата ви говорят лъжа, езикът ви произнася неправда.

[59:4] Никой не издига глас за правдата, и никой не се застъпя за истината: надяват се на суетното и говорят лъжа, зачеват зло и раждат злодействие;

[59:5] мътят змийски яйца и тъкат паяжина: който изяде яйцата им — умира, ако пък ги стъпче — ехидна изпълзява.

неподаніе. и нехраненіе закона. на гнѣхъ
заповѣдѣ всѣхъ неправеднаа вѣсташа. на
блѣга дѣла соупротивъ. тѣмъ кратіе
много намъ исправленіе трѣбѣ. Еже
бѣжѣа искати правды. мнози во
неправдоу дѣюще погубоша злѣ.
<...>. възлюбилѣ есте зловоу.
пѣанство. лъжю. татвоу. гордостъ.
скоупостъ. и прочаа неправды.

[59:6] Паяжините им ги не бива за дрехи, и те не ще се покрият с изде-
лието си; делата им са дела непра-
ведни, и насилието е в ръцете им.

[59:7] Нозете им тичат към зло, и те
бързат да проливат невинна кръв;
мислите им — мисли нечестиви; в
пътеките им — опустошение и гибел.

[59:8] Те не знаят пътя на мира, и в
пътеките им няма съд; пътищата им
са изкривени, и никой, който ходи
по тях, не знае мир.

[59:9] Затова е и далеч от нас съдът,
и правосъдие не достига до нас: ча-
каме светлина, а то тъмнина, — сия-
ние, а ходим в мрак.

[59:10] Пипаме стената като слепци,
и ходим пипнешком като без очи; по
пладне се препъваме като по мрък-
нало, между живите сме като мърт-
ви.

[59:11] Всички редем като мечки и
стенем като гълъби, чакаме съд, и
няма го, — спасение, но то е далеч
от нас.

[59:12] Защото престъпленията ни
пред Тебе са многобройни, и грехо-
вете ни свидетелствуват против нас;
защото с нас са престъпленията ни,
и беззаконията си знаем.

[59:13] Ние изневерихме и лъгахме
пред Господа и отстъпихме от на-
шия Бог; говорихме клевета и изне-
вяра, зачевахме и раждахме от сър-
цата си лъжливи думи.

[59:14] И съдът отстъпи назад, и
правдата застана надалеч, защото
истината се спъна на стъгдата, и
честността не можа да влезе.

[59:15] И изчезна истината, и който
се отдалечава от злото, подлага се
на оскърбление. И Господ видя това,
и на очите Му беше противно, че няма
съд.

[59:16] И видя, че нямаше човек, и чуди се, че нямаше застъпник; тогава Неговата мишца Му помогна, и правдата Му Го поддържа.

[59:17] И надяна върху Си правдата като броня, и на главата Си — шлема на спасението; и се облече в ризата на отмъщението като в дреха, и покри Себе Си с ревност като с наметало

[59:18] Според каквата отплата заслужават, по тая мярка ще въздаде Той: на противниците Си — с ярост, на враговете Си — с отмъщение, на островите ще въздаде заслуженото.

[59:19] И ще се уплашат на запад от името на Господа, и на изгревслънце — от славата Му. Ако врагът дойде като река, — духването Господне ще го пропъди.

[59:20] И ще дойде Изкупител за Сион и за синовете Иаковови, които са се отвърнали от нечестие, казва Господ.

[59:21] И ето завета Ми с тях, казва Господ: Духът Ми, Който е върху тебе, и думите Ми, които вложих в устата ти, не ще отстъпят от устата ти и от устата на потомството ти и от устата на потомците на твоето потомство, казва Господ, от сега и до века.¹⁷

¹⁷ Текстът е цитиран по електронното издание на синодалната Библия: <http://synpress-classic.dveri.bg/books/oldtest.bg/28.htm>.

Текстовият паралел с 59-та глава от Книгата на пророк Исая създава впечатление за разширена адаптация на този библейски текст, която е провокирана от конкретната историческа действителност на Петровата епоха и е подчинена на поучителната насока на неговото слово. Библейският текст в *Слово за правдата и неправдата* става основа за една засилена абстрактност и обобщеност. В случая може би това е и причината да се отдели тази част от обширния вариант на словото — именно обвързаността ѝ с определена част от Библията и възприемането ѝ като отделно екзегетично поучение, с насоченост към възпитаване в християнски морал. От друга страна в *Слово за правдата и неправдата* може да се открие и връзка с появилата се през X век богомилска дуалистична представа за борбата между доброто и злото на земната твърд. Разсъжденията и внушенията в *Словото* са в подкрепа на християнската вяра, като се призовава към отказване от земните нетрайни блага заради придобиване на вечната небесна награда.

Какво подтиква извличането на кратката версия със заглавие *Слово за правдата и неправдата* от пространното *Слово за всяко съпротивление* и включването ѝ в състава на Измарагда от втора редакция през XV век? Вероятно актуалността на тематиката и представянето ѝ чрез въздействащи върху аудиторията внушения.

Метафоричната представа за правдата и неправдата е възприета от 59 глава на Книгата на пророк Исая и е разгърната пространно в словото на Петър Черноризец. Така двете абстрактни категории се изясняват по-достъпно за необразования човек и затова текстът е и по-въздействащ. Точно тази представа за правдата и неправдата всъщност сближава донякъде *Словото* с фолклорните приказни текстове. Тук е мястото да се спомене, че Измарагдът е бил популярен във всички среди на средновековното руско общество¹⁸. Душевните пороци, пренебрегването на християнските ценности, контрастното представяне на двете крайности *добро* и *зло* и техните проявления в различните аспекти от живота, както и напомнянето за Страшния съд — всъщност достъпно и въздействащо представят сложни философски проблеми от живота на човека. *Слово за правдата и неправдата* е написано експресивно, поради което предизвиква съответната емоционална реакция у четящия. Неговото дидактич-

¹⁸ „Подчеркивается мысль о популярности Измарагда в Древней Руси: судя по маргиналиям, списки сборника читались во всех социальных слоях, на всей территории государства.“ Пудалов Б. М. Сборник „Измарагд“ в древнерусской литературе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Санкт-Петербург, 1996, с. 21—22. <http://www.opentextnn.ru/history/istochnik/istXIII—XIX/?id=312>.

но въздействие, постигнато и чрез назидания в стила на апостолските послания, неоспоримо и недвусмислено предизвиква разкайване за греховния живот и размисъл върху вечните нравствени теми, които са универсални — не само християнски, а и общочовешки. Точно с тези характеристики *Словото за правдата и неправдата* надраства конкретната действителност на X век, която го поражда, и се вписва в общата концепция на Измарагда от втора редакция от XV век.

В някои изследвания се съдържат указания за възможните източници на Измарагда от първа редакция. А. С. Архангелски отбелязва, че значителна част от слова и поучения от състава на Изборник 1076 г. често се срещат в Измарагда с буквална точност¹⁹ (например: Стоглав на Генадий, извлечения от Книга премъдрост на Иисус син Сирахов, различни слова като „Слово Иоанна Златоуста, како попа честити, извлечение из Афанадиевых ответов, Сказание о милостивом Созомене и, может быть, некоторые другие“). Явна е връзката на старобългарските преводи и оригинални съчинения от Първото българско царство с възникването на Измарагда в неговата първа редакция! Вижда се обаче, че част от тези оригинални старобългарски слова се откриват и в Измарагда от втора редакция. Този въпрос по-подробно се разглежда и в изследването на Р. Павлова върху творчеството на Петър Черноризец²⁰, както и в книгата на П. Димитров²¹. Този факт насочва към авторитета и актуалността на тези текстове и конкретно на коментираното слово на Петър Черноризец.

Само по себе си увеличаването на преписите на *Словото за правдата и неправдата*, които се намират в Измарагда от втора редакция, може би не е от толкова голямо значение, но важното в случая е, че този нов препис се открива в ръкопис, който се определя в съвременните руски изследвания (Пудалов) като препис, в който най-добре се е съхранил архетипът на Измарагда от втората редакция: „Лучше всего текст архетипа сохранился в списке РГБ, собр. Троице-Сергиевское, № 203 (посл. треть XV в.), который следует положить в основу научного издания (с разночтениями по спискам РГБ, собр. Рогожское, N 207

¹⁹ Виж интернет страницата на Руската академия на науките, Института за руска литература (Пушкински дом) <http://www.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=3974>. По въпроса виж също и Павлова Р. За творчеството на Петър Черноризец. — Старобългарска литература, кн. 25–26, с. 78.

²⁰ Павлова, Р. За творчеството на Петър Черноризец. — Старобългарска литература, кн. 25–26, с. 77–82.

²¹ Димитров, П. Петър Черноризец. — Старобългарска литература, 21, 1987, с. 46.

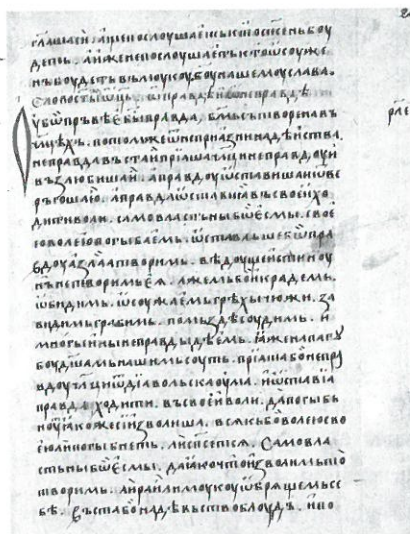
(кон. XV в.; южнорусского происхождения), и ГИМ, собр. Синодальное, N 765 (1518 г.)²². Фактът може да се преосмисли в посока към изясняване на архетипните ядра в състава на Измарагда от втора редакция и да предизвика задълбочено изследване и на оригиналната старобългарска част в състава на този популярен сборник през Руското средновековие. Наличието на коментираното *Слово за правдата и неправдата* в този архетипен сборник е симптоматично както за качествата на това слово, така и за актуалността на неговата проблематика.

Посочените факти, предходните наблюдения и намирането на нов препис провокират принципно по-целенасочено търсене на още нови преписи и включването им в едно по-задълбочено изследване, което да изясни и допълни установеното вече около състава и времето на формиране на Измарагда и на неговите две редакции. В по-конкретен план възниква необходимостта да се проучи присъствието на Петровите слова в състава на Измарагда наред със словата на Отците на църквата като Йоан Златоуст, папа Григорий, Йоан Милостиви, Ефрем Сирий, Василий Велики, Атанасий Александрийски и др.

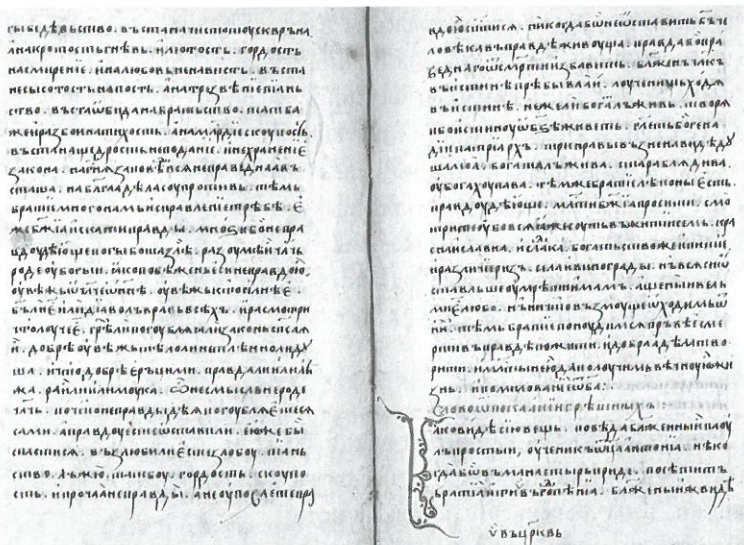
²² Пудалов, Б. М. Сборник „Измарагд“ в древнерусской литературе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Санкт-Петербург, 1996, с. 13. <http://www.opentextnn.ru/history/istochnik/istXIII—XIX/?id=312>.

ПРИЛОЖЕНИЕ №1

Снимки от преписа на СЛОВО ЗА ПРАВДАТА И НЕПРАВДАТА според ръкопис № 203 от Троицко-Сергиевата сбирка²³

Троицко-Сергиева лавра, ръкопис № 203, л. 206

Троицко-Сергиева лавра, ръкопис № 203, л. 206, обр. —207

²³ Снимките са използвани от интернет страницата на Троицко-Сергиевата лавра: <http://www.stsl.ru/>.

ПРИЛОЖЕНИЕ № 2
СЛОВО ЗА ПРАВДАТА И НЕПРАВДАТА
 според ръкопис № 203 от Троицко-Сергиевата сбирка

При публикуването на словото според ръкопис № 203 от Троицко-Сергиевата сбирка се спазват редовете в ръкописа, титлите не се разгръщат, инициалите се предават с главни букви, а киноарът се предава със сив цвят.

л. 206, ред 4:

Слово стѣхъ щѣхъ . ѡ правдѣ и ѡ неправдѣ
 Оуѣхъ прѣвѣе вѣхъ правда, бѣхъ сътворена вѣхъ рлѣ
 члѣхъхъ. потомъ же ѡ неприазнина дѣхъства.
 неправда вѣхъста и прѣаша члѣци неправдоу и
 вѣхъзлюкиша и. а правдоу вѣхъставиша и ѡвѣ-
 рѣхъгоша ю. а правда вѣхъстави га вѣхъ своен хо-
 дити коли. самовластѣхъны бѣхъ есмѣхъ. свое-
 ю колею погѣхъбаемъ. вѣхъставлѣше бѣхъ пра-
 вдоу злаа творимъ. вѣхъдоуше истиноу
 нѣхъ не творимъ еж. лжехъмъ бо и крадемъ.
 вѣхъвидимъ. вѣхъсоужаемъ грѣхъхъ чюжи. за-
 вѣхъвидимъ гравимъ. по мѣхъздѣхъ соудимъ. и
 линогѣхъ инѣхъ неправдѣхъ дѣхъемъ. таже на пагѣхъ-
 коу дѣхъшамъ нашимъ соутѣхъ. прѣаша бо непра-
 вдоу члѣци ѡ дѣхъвольска оумѣхъ. и вѣхъстакѣ а
 правда ходити. вѣхъ своен коли. да погѣхъвѣхъ-
 ноу^т такоже сѣхъ изволиша. всѣхъкъ бо колею ско-
 ею ли погѣхъвнеть. ли спѣхъсет сѣхъ. Самовла-
 стѣхъны бѣхъ есмѣхъ. да тако что изволимъ то
 творимъ. ли рѣхъ ли моукоу вѣхъращемъ се-
 вѣхъ. вѣхъста бо на дѣхъвѣхъство влоудѣхъ. и по-

л. 206 обр.

гѣхъвѣхъ дѣхъвѣхъство. вѣхъста на чистотоу скверѣхъна.
 а на кротость гнѣхъвъ. и лютоость. гордоость
 на смиреніе. и на любовъ ненавиость. вѣхъста
 несъхъсотоость на пость. а на трезвѣхъвніе пѣхъань-
 стѣхъ. вѣхъста вѣхъвида на братѣхъство. тѣхътѣхъ
 же и развои на тихость. а на мѣхърдѣе скоупость.

вѣста на щедростъ неподаніе. и нехраненіе
 закона. на гнѣа заповѣ^а всѣ неправеднаа вѣ-
 сташа. на блѣга дѣла соупротивъ. тѣмъ
 братіе много намъ исправленіе трѣбѣ. ѿ-
 же бѣжѣа искати правды. мнози бо непра-
 вдоу дѣюще погывоша злѣ. разоумѣи члѣчъ
 роде оубоугыи. тако повѣжень еси неправдою.
 оувѣжъ ш члѣчѣ ѿ ннѣ . оувѣжъ кто сѣанѣе.
 бѣ ли ѣ или діаволъ врагъ всѣхъ. и расмотри
 что лоуче ѣ. грѣхъ ли погоубила ли законъ спсѣа
 и. добрѣ оувѣжъ тѣло ли нетлѣнно ли дѣ-
 ша. и что добрѣе рѣци ми. правда ли или лѣ-
 жа. раи ли или моука. ш несмыслѣне роде
 члѣчъ. почто неправды дѣла погоубляете сѣ
 сами. а правдоу есте вставили. ею же бы
 спасти сѣ. вѣзлюбиви есте злобоу. пѣань-
 ство. лѣжю. татвоу. гордостъ. скоупо-
 стъ. и прочаа неправды. а не оуповаете пра-

л. 207

вдою сѣти сѣ. никогда бш неоставить бѣчъ че-
 ловѣка вѣ правдѣ живоуша. правда бо пра-
 веднаго. смѣрти избавить. блженъ члѣчъ
 вѣ истинѣ прѣвѣываа и. лоуче нишь ходоа
 вѣ истинѣ. нежели бога^а лѣживъ. творѣ
 нбо истиноу ш бѣтѣ живеть. глѣть бо Гена-
 діи патріархъ. три нравы вѣзненавидѣ дѣ-
 ша моа. богата лѣжива. стара бладива.
 оубога хоупава. тѣмъже братіе лѣпо нгы есть.
 правдоу дѣюще. мѣти бѣжѣа просити. смю-
 трите оубо всѣ таже соутъ вѣ житїи сѣмъ. кра-
 сна и слава. и слѣка. богатѣство же и питїе.
 и различїе рнзъ. села и виноградъ. нъ всѣ си ш-
 ставльше оумрѣти иманъ. аще нгы и вель-
 ми ѣ любов. нъ ничто вѣзмоуше. ѿходимъ. ѿ
 ннѣ . тѣмъ братіе поноудим сѣ прѣвѣе сме-
 рти вѣ правдѣ пожити. и добраа дѣла тво-
 рити. и мѣтѣинею да полоучимъ вѣчноу ю жи-
 знь. и помилванїе ѿ ба .: